

PRIKAZI

Ursula ROTHE. Dress and Cultural Identity in the Rhine-Moselle Region of the Roman Empire. *BAR International Series*, 2038, 2009: Archaeopress, Oxford. 179 str., crno-bijele ilustracije (5 slika u tekstu i 40 tabli).

Knjiga je znatno skraćena verzija doktorskog rada autorice, obranjenog na Sveučilištu u Manchesteru 2006. Iz zahvala u predgovoru vidljivo je da su rad na doktoratu nadzirali ili pak autorici pomagali podacima, savjetima i mišljenjima, najpoznatiji europski stručnjaci za tematiku grobne skulpture i odjeće, kao i za razumijevanje različitih identiteta u Rimskom Carstvu: Yasmine Freigang, Valerie Hope, Peter Noelke, John Peter Wild i Greg Woolf.

Tekst je podijeljen na 6 poglavlja, kojima prethode popis kratica (str. iii) i predgovor (str. iv), a iza njih smješteni su popis literature (str. 81–97), Dodatak I: karte (str. 98–100), Dodatak II: statistički sažetci (str. 101–116), Dodatak III: datiranje i tipologija rimskih grobnih spomenika (str. 117–118, Dodatak IV: Katalog (str. 119–171), Kazalo (str. 172–175), Popis ilustracija (str. 176–179) i table.

Prva četiri poglavlja imaju uvodnu narav. U *Uvodu* (str. 1–4) naznačena su dva sadržajna polazišta istraživanja. Prvo od njih odnosi se na činjenicu da je proučavanje psihološkog i socijalnog značenja odjeće u rimskoj provincijalnoj arheologiji donedavno bilo prilično zastavljeno u korist takozvanih velikih tema: politike, upravljanja, društvenih elita, vojske, jezika, urbanizacije, gospodarstva i sličnog. Drugo je polazište razumijevanje modernog shvaćanja pojma romanizacije, koja se više ne opisuje kao nametanje društvenih, kulturnih i materijalnih vrijednosti naprednije civilizacije onoj pobijeđenoj i, uvjetno rečeno, primitivnijoj. Štoga da sadržavao pojam romanizacije, u suvremenom znanstvenom jeziku on se izbjegava te se zamjenjuje izrazima poput akulturacija, stvaranje različitih usporednih identiteta i tome slično. Već i sami navedeni izrazi svjedoče o promjeni pristupa navedenom pojmu, koji se više ne sagle-

dava kao nasilno nametanje i pasivno primanje nego kao međusobno djelovanje dvaju ravnopravnih kulturnih činitelja u stvaranju novog kulturološkog okruženja u duljem vremenskom razmaku, s naglaskom na provinciji nauštrb središta i pojedincu nauštrb većih etničkih cjelina te na psihološkom iskustvu koje prati opisana zbivanja i događaje. Autorica osobito ustrajava na davanju prednosti istraživanju pojedinačnih odgovora na promjenu kulturalnog okruženja, nauštrb generalizacija kojima je robovala struka u ranijim razdobljima. A upravo je odjeća, prema mišljenju U. Rothe, u stanju izraziti mnogobrojne nijanse identiteta: religijskog, profesionalnog, spolno-rodno, političkog, pravnog, imovinskog i slično te je stoga idealan medij za stjecanje uvida u razbuđena kulturalna kretanja provincijalnoga društva. S obzirom na činjenicu da je vojnička kultura, uključujući i onu odjevnju, osebujna i nadregionalna, kao predmet istraživanja autorica je odabrala isključivo civilnu odjeću.

Drugo poglavlje *Cilj i sadržaj istraživanja* (str. 5–16) sadrži opis i obrazloženje osnovnog metodološkog postupka u raspravi, a to je uspoređivanje sa suvremenim društvima, prije svega indijsko-britanskim kolonijalnim carstvom. Svjesna da takva metodologija, ma kako često upotrebljavana, nije opće prihvaćena, autorica naglašava da bi nerazumno bilo ne iskoristiti iskustva međusobno sličnih društava, koristeći pritom povlasticu znatno bolje dokumentiranosti onih iz modernog razdoblja (vidi završni dio prikaza). Nakon dijela posvećenog metodologiji slijedi ocrtavanje vremenskog i prostornog okvira istraživanja: područja dolinâ Rajne i Mozele u razdoblju 1. – 4. stoljeća. Međutim, usprkos nizu zajedničkih zemljopisnih, političkih, povijesnih, gospodarskih i kulturnih osobina, navedeni prostor podijeljen je na tri zasebne cjeline: 1. *civitas Treverorum* sa središtem u Trieru (*Agusta Treverorum*) u okviru Galije Belgike; 2. područje srednje Rajne s glavnim središtem Mogontijakom (*Mogontiacum*, Mainz) u okviru Gornje Germanije; 3. područje Ubijaca s glav-

nim središtem u Kölnu (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*) u okviru Donje Germanije. Iz kratke povijesti rimskog naseljavanja i vladanja u svakoj od navedenih pokrajina jasno se očituje raznovrsnost iskustava provincijalnog stanovništva u suočavanju s rimskim osvajanjem i vladavinom, pa i onda kad su posrijedi zemljopisno bliski prostori. Polazište daljeg razmatranja autoričina je pretpostavka da je različit povijesno-politički slijed uvjetovao različitost kulturoloških obrazaca, u koje spada i odnos prema odjeći.

U trećem poglavlju (*Izvori*, str. 17–30) predstavlja se i razrađuje narav građe na temelju koje se raspravlja o glavnoj temi. Posrijedi su pisani izvori, mali predmeti i kiparski spomenici grobne umjetnosti, uključujući i pripadajuću epigrafsku građu. Za razliku od prvih dviju kategorija, čiji je domet na razmatranom prostoru ograničen na različite načine, umjetnički spomenici obilni su i brojem i podacima. Usprkos tome, autorica ustrajava i na analizi ograničenja kojih nije lišena ni ta kategorija građe, ponajprije radi necjelovite zastupljenosti svih društvenih slojeva i radi slučajnosti sačuvanog i pronađenog uzorka. Inače, ono što grobne spomenike čini ključnima za razmatranje kulturne pripadnosti jest to što su, premda zakonski duboko privatni, u stvarnosti bili oblikovani i osmišljavani s namjerom da budu promatrani i da velikom broju ljudi prenose poruke o preminulim članovima zajednice. Novija iskustva istraživanja grobnih slika i epitafa pritom svjedoče da su se te poruke često odnosile na vlastitu ili obiteljsku zamisao o pokojnicima, a ne na vjeran odraz njihova stvarnog života. S obzirom na to, naglasak istraživanja u danom kontekstu nije na odjeći u svakodnevnom životu već na izboru odjeće kojom su pokojnici izražavali svoju kulturnu pripadnost i po kojoj su htjeli ostati zapamćeni. To, međutim, ne znači da nisu iskorištene obilne mogućnosti koje spomenici s razmatranoga prostora pružaju za proučavanje svakodnevnog života, uključujući portret u pravom smislu riječi i svakodnevnu odjeću.

Četvrto poglavlje (*Vrste odjevnih predmeta u pokrajini Rajna-Mozela*, str. 31–47) sadrži kratak pregled odjeće koja se nosila u rim-

skom razdoblju, s naglaskom na njenim predrimskim izvorima i osnovnoj tipologiji; potonja je povezana s nizom nedoumica i različitih tumačenja pojedinih dijelova odjevnih predmeta. Na takav se način razmatraju hlače i pojedine kombinacije odjeće koje su odavno u literaturu ušle s etničkim i onomastičkim određenjima galske kulture, primjerice tzv. Galska i Menimani-na nošnja ili pak nošnja Ubijki. U drugome dijelu poglavlja opisuju se muška, ženska i dječja odjeća s prostora Rajne i Mozele, ali tako da se rimski odjevni predmeti razdvajaju od onih domaćih. S obzirom na nesigurno određenje tih dviju kategorija u mnogim primjerima, autorica objašnjava svoje polazište: rimskom smatra odjeću koja se nosila na širem prostoru Rimskoga Carstva, a prihvatilo ju je i stanovništvo razmatranog područja (muška i ženska tunika, toga, palij, sagum, pala, stola), dok je domaća odjeća ona kojoj je ishodište u pokrajini Rajna – Mozele: muška i ženska galska tunika, muška i ženska galska donja odjeća, muški i ženski galski ogrtači, hlače, ženska pokrivala za glavu. Posebnu skupinu odjevnih predmeta čine oni povezani sa zvanjima i zanatima (*exomis*, pregača, omotači za bokove i noge, *pileus*), koji radi svoje općenitosti izmiču prethodnoj klasifikaciji.

Najopsežnije, peto poglavlje (*Izbor odjeće na grobnim spomenicima*, str. 48–77), okosnica je knjige. U njemu se, posebno za svaku od tri pokrajine rajnsko-mozelskog prostora, razlaže prikaz odjeće na grobnim spomenicima i raspravlja o njegovim povijesnim, društvenim i identitetskim vidovima. Taj dio knjige podijeljen je na nekoliko cjelina. U prvoj se razmatra odjeća u svakoj od triju pokrajina, s naglaskom na kronologiji, odnosno promjeni odnosa prema odjeći u vremenskom rasponu od 1. do 4. stoljeća te na subregionalnim osobitostima. Na posljetku, razrađuju se pojedini odjevni predmeti u svojem povijesnom i društvenom aspektu. Radi takvog pristupa, tekst je bremenit obuhvatnim raspravljanjem o dvojbenim detaljima nošnje i nerazriješenim pitanjima njene uporabe. Nabrojiti ću nekolicinu takvih pitanja, odnosno zapažanja, koja daju uvid u složenost teme i poticajnost pristupa. Suprotno očekivanju i općem znanju o rodnom aspektu romani-

zacijske simbolike odjeće, na treverskom prostoru očituje se podjednako ponašanje žena i muškaraca: kod obiju skupina u početku prevladava rimska odjeća, da bi ju naknadno zamijenila ona domaća. Pritom je osobito zanimljivo da se rimska odjeća u žena zadržava oko pola stoljeća duže nego u muškaraca, premda je, neovisno o razdoblju, domaća odjeća u ruralnim područjima bila omiljenija kod muškaraca negoli kod žena. Štoviše, ima spomenika na kojima su muškarci prikazani u domaćoj odjeći a žene u rimskoj. Odras takvih okolnosti na učestalost toge na treverskom prostoru daje podjednako neočekivan ishod: od 1. do 3. stoljeća toga je sve rjeđa i rjeđa, što naizgled upućuje na (netočan) podatak da broj stanovnika s rimskim građanskim pravom opada umjesto da raste. Pritom se postavlja pitanje, neizbježno u svakom razmišljanju o elementima domaće kulture u kontekstu romanizacije: je li oživljavanje domaćih predaja, u ovom slučaju tradicionalne odjeće, izraz svjesnog otpora rimskoj kulturi ili su uzroci takvog ponašanja složeniji i bogatiji nijansama? Na srednjorajnskom prostoru osobit odnos domaće i rimske odjeće odražava se u činjenici da je potonja snažno zastupljena, ali ne u vidu toge, izričitog simbola rimskog građanstva, već u vidu palija i saguma. Posljednji primjer odnosi se na međusobnu razliku između domaće ženske nošnje na treverskom prostoru i na području Ubijaca. Takozvana Menimanina nošnja na srednjoj Rajni iščezla je, barem na grobnim spomenicima, krajem 1. stoljeća, dok su Ubijke svoju nošnju zadržale do kasnog 3. stoljeća. U drugoj cjelini 5. poglavlja razmatraju se pojedine teme zajednički za sva tri područja. Prvo, to je odjeća povezana sa zanimanjem, odnosno poslom prikazanih ljudi (veterani, trgovci, veleposjednici, obrtnici i drugi). Grobni spomenici rajnsko-mozelskog prostora poznati su upravo po učestalom prikazivanju bavljenja zanatima, koje s ponosom ističu i predstavnici višeg društvenog sloja. Preostale zajedničke teme obrađene u petom poglavlju jesu: rodni aspekt odjeće, odnosno razlike između žena i muškaraca u izražavanju identiteta odjećom, odnos odjeće i životne dobi; ženska pokrivala za glavu; nošnja sastavljena od domaćih i rimskih di-

jelova. U ovome je poglavlju u cjelini došla do izražaja svrsishodnost autoričina odabira zemljopisnog okvira teme. Naime, tri su se obrađene pokrajine, usprkos zajedničkom prostornom polazištu i srodnim etničkim i kulturološkim preduvjetima, razvijale u različitim povijesnim okolnostima prilagođavanja rimskome društvu, što se pokazalo kao primjerena osnova za razmatranje različitosti i nijansi odnosa prema odjeći kao izrazu kulturne pripadnosti, ali i vlastitosti.

Nakon *Zaključka* (str. 78–80) i opširne bibliografije (str. 81–97), slijede prije nabrojani dodatci. Dva od njih (*Apendix III* i *Apendix IV*) odnose se na katalog spomenika. Katalog je uređen prema razdiobi na spomenuta tri područja, u okviru kojih su spomenici prikladno označeni velikim slovima (područje) i brojevima u nizu, što omogućuje lako i jednostavno povezivanje teksta kataloških jedinica i pripadajućih slika. Kataloške jedinice sadrže sljedeće podatke: broj, podrijetlo spomenika, vremensko određenje, mjere, vrstu kamena, opis onoga dijela koji se odnosi na sadržaj rasprave, kodiranu oznaku odjeće, obrazloženu u dodatku II. i poglavlju IV., natpis i njegov komentar, literaturu te mjesto čuvanja i brojeve pod kojima je pojedini spomenik zaveden u poznatim objavljenim zbirkama.

Za razliku od uobičajenih invokacija kod tekstova o građi iz rimskog razdoblja, koje su i same u pravilu navodi iz onodobne ili još starije literature, ili pak arheološke historiografije, ova knjiga započinje navodom iz Shakespeareova *Hamleta*. To je svojevrsan simboličan uvod u osnovni interpretacijski postupak dosljedno proveden u cjelokupnoj raspravi, a temelji se na usporedbama s indijsko-britanskim društvom kolonijalnog razdoblja. U središtu takvog metodološkog postupka stoje razmišljanja i usporedbe koje se odnose na psihološku podlogu odnosa prema posvemašnjem ili djelomičnom preuzimanju odjeće kolonizatora ili zaziranju od nje, odnosno na zauzimanje stava prema izražavanju statusnih, kulturnih, rodnih, etničkih i drugih identiteta putem odjeće. Inače, dijakronijska usporedna metoda preuzeta je iz iskustava antropoloških i socioloških istraživanja, a u post-

procesualnu klasičnu arheologiju prodrila je iz kruga prapovijesnih disciplina procesualnog razdoblja, gdje je bila čvrsto usidrena u logičnim pretpostavkama o srodnosti između arheoloških populacija (u tradicionalnom smislu riječi) i suvremenih društava na predindustrijskom stupnju razvoja. U okvirima antičke arheologije usporedbe rimskog društva s onima iz industrijskog razdoblja nisu uvijek prihvaćane s jednakim oduševljenjem, pa se u osvrtima na arheološke publikacije nerijetko moglo naići na odvratanje od zaključaka temeljenih na suvremenim usporedbama. Danas je, međutim, taj metodološki obrazac uvelike proširen i prihvaćen te nesumnjivo ima svoju težinu ako se koristi na pravi način, bez pretjerivanja i upadanja u zamke prividnih i nedovoljno utemeljenih sličnosti. U tom smislu stječe se dojam da se autorica mjestimice malo previše oslanja na poistovjećivanje psiholoških sklopova rimskog i indijsko-britanskog društva u području odnosa prema idejama modernosti i napretka izraženog odjećom. Međutim, svoju je metodu teoretski detaljno obrazložila u 2. poglavlju, a njenu primjenu, odnosno dokazivanje na temelju etnografskih usporedbi, u petom je poglavlju podprla opširnijom raspravom na svakom pojedinom primjeru. Izabравši takvu metodologiju i problemski pristup u kombinaciji s građom koja je već sama po sebi ograničenih mogućnosti, autorica se neminovno kreće u krugu pretpostavki od kojih je mnoge nemoguće dokazati. Naime, samo autori koji su se bavili pitanjima odjeće ili ih barem dotakli u svojim raspravama, znaju koliko je mukotrpno i nesigurno probijati se do spoznaja na temelju usporebe pisanih izvora i likovne građe, osobito u provincijalnom okruženju. Svemu tome usprkos, razmišljanja U. Rothe izazovna su i onda kad se ponuđene rekonstrukcije čine presmionima ili nedovoljno utemeljenima. Bilo bi stoga dobro kad bi ovaj prikaz poslužio kao pobuda za pisanje rasprave o sličnoj temi na prostoru hrvatskoga dijela Panonije; prazninu u tom smislu najbolje ilustrira podatak da usporedne podatke iz Panonije U. Rothe crpi iz radova Irme Čremošnik iz 1960-ih godina. U jednoj takvoj raspravi svoje bi mjesto trebao naći i osvrt na podatak koji se u literaturi

neprestano ponavlja, a to je povezanost ženskog pokrivala za glavu i bračnog statusa. Pritom se donose usporedbe s noričko-panonskom ženskom nošnjom, ali se zaboravljaju dvije činjenice. Prvo, noričko-panonske služavke na grobnim spomenicima prikazane su gologlave za razliku od svojih gospodarica, ali spomenuti kontekst daje naslutiti da naglasak pritom nije na bračnom već statusnom položaju prikazanih žena. O tome svjedoči i jedna siscijska stela (tzv. Cenijska) u Arheološkom muzeju u Zagrebu, na kojoj majka i dvije kćeri, obje još djevojčice, nose istovjetna pokrivala za glavu. Prema tome, tema odjeće na rimskim spomenicima u sjevernoj Hrvatskoj traži svoga autora ili autoricu.

Branka MIGOTTI

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Odsjek za arheologiju

Mirila: kulturni fenomen. *Studia mythologica Slavica. Supplementa* (Ljubljana), *suppl.* 3, 2010: Inštitut za arheologiju i Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Ur. Andrej PLETERSKI – Goran Pavel ŠANTEK. Str. 231.

Kao svjedoke života i smrti, na padinama južnog Velebita nalazimo *mirila* – kamene spomenike povezane s postmortalnim ritualnim praksama, pokojnicima i dušama. Prisustvo mirila na ovom prostoru do danas su zabilježili mnogi autori. Tijekom prošlog stoljeća njihovo porijeklo i značenje bilo je predmetom različitih znanstvenih razmatranja, a pojedini autori učinili su ih važnom istraživačkom temom. Međutim, tek danas svjedočimo prvoj znanstvenoj monografiji posvećenoj ovom fenomenu. Osim što sabire različite istraživačke perspektive i znanja o pojedinim mirilima s prostora južnog Velebita, čime postaje referentnom točkom svakog daljnjeg istraživanja razmatrane teme, monografija *Mirila: kulturni fenomen*, tematski gotovo da nadilazi istraživani predmet iz naslova, a njena vrijednost vidljiva je i na području metodologije.

U stvaranju ove monografije sudjelovali su hrvatski i slovenski znanstvenici posvećeni istraživanju mirila, čija su saznanja predstavljena u posebnom izdanju zbirke *Studia mytholo-*

gica Slavica. Supplementa; suppl. 3 Instituta za arheologiju i Znanstveno istraživačkog centra Slovenske akademije znanosti i umjetnosti u Ljubljani. Andrej Pleterski i Goran Pavel Šan-tek urednički su dvojac zbornika u kojem je zastupljeno osam autora i jedanaest tekstovnih priloga objavljenih na slovenskom, hrvatskom i engleskom jeziku.

Svaki od njih iz različitih perspektiva doprinosi znanju o pojedinim mirilima s prostora južnog Velebita, ne zanemarujući pritom njihovu praktičnu funkciju kao mjesta odmaranja pogrebne povorke na putu prema groblju gdje se polagalo i mjerilo pokojnikovo tijelo kao ni magijsku pozadinu lokusa na kojem dolazi do odvajanja duše od tijela, njenog umirenja i vječnog počivanja. Dodamo li da je riječ o višeglasnim etnološkim, arheološkim i povijesnim pristupima temi kao i o povijesno umjetničkoj analizi ornamentike mirila, postaje jasno da je pred nama vrijedan doprinos i s interdisciplinarnog metodološkog stajališta.

Riječima Katje Hrobat i Benjamina Štulara u prilogu *O tvorni souporabi arheoloških in etnoloških virov in metoda*, mirila pripadaju skupini predmeta koji zahtijevaju istinsko interdisciplinarno istraživanje. Dok iz perspektive američkih antropologa istraživanje u koje su uključeni arheolozi, etnolozi, povjesničari, lingvisti, povjesničari umjetnosti i fizički antropolozi slovi kao uobičajeno antropološko istraživanje, u europskom znanstvenom kontekstu takva istraživanja su rijetkost. Čak je suradnja etnologa i arheologa malokad poticana i ostvarivana. Ipak, kako svjedoči ova monografija, jedni i drugi danas istražuju mirila. Etnolozi ih promatraju kao tradiciju, plodno tlo za izučavanje vjerovanja i postmortalnih praksi, dok im arheolozi pristupaju kao predmetu novovjekovne arheologije ili arheologije smrti. Kako ističu autori priloga ključna inovacija o kojoj svjedoči ova publikacija je ostvarivanje dijaloga među znanstvenicima navedenih disciplina o mirilima – značenjima, vjerovanjima i kulturnim kontekstima ili o kronologiji, vremenskoj dinamici i upravljanju krajolikom. O problematici razmatranoj u ovoj knjizi izvještava nas i Andrej

PleTERSki u svojoj jezgrovitoj uvodnoj riječi kojom se otvara ova monografija.

U potrazi za genezom objekta istraživanja u članku *Mirila: porijeklo i značenje* Mario Katić razmatra migracije stanovništva na prostoru pojavljivanja izučavanog fenomena. Katić smatra da je običaj mirila nastao pod utjecajem drugog posmrtnog fenomena – podizanja stećaka i to migracijama stanovništva iz Hercegovine i Bosne pred turskom opasnošću. Srodni običaji kod drugih slavenskih naroda naveli su autora da mirila tumači kao posljednji obred prijelaza u životu čovjeka; prijelaza u onostrani svijet. Realna manifestacija puta kojeg čovjek prolazi iz svijeta živih u svijet mrtvih ogleda se u gradnji mirila na određenim lokacijama u prostoru.

Granice između svijeta živih i svijeta mrtvih prelazi čovjek nakon svoje smrti uz pomoć zajednice koja će se pobrinuti da se put između ta dva svijeta prijeđe na »ispravan« način. Stoga su i pogrebne povorke imale strogo unaprijed određene putove te propisana stajališta na mjestima koja su smatrana granicama s onostranim svijetom. Fenomen *mrtvih počival* na Krasu i u drugim regijama Slovenije, Katja Hrobat uspoređuje s velebitskim mirilima promatrajući oba fenomena kao ritualna mjesta odmaranja pogrebne povorke. Specifična prostorna organiziranost *počivala*, tj. njihov položaj u djelokrugu katastarskih granica zajednice ne svjedoči isključivo o ritualnom prelaženju granica već ukazuje i na prostore koji su smatrani mjestima prožimanja obaju svjetova.

Promatranje običaja mirila kao i cijelog mitskog svjetonazora, nositelja ove tradicije u kontekstu sakralne geografije Velebita, predlaže Tomo Vinščak. Autor se osvrće na ključne sakralne velebitske toponime i njihov odnos u prostoru te ih povezuje s pretpostavkama o vjerovanjima u mjesta na koja odlaze duše pokojnika.

Osim mjerenjem tijela i izgradnjom mirila identitet pokojnika očuvao bi se i klesanjem natpisa, simbola ili likovnog prikaza na uzglavnici mirila, »tim se postupcima *namirila* pokojnikova duša« (TROŠELJ 2009: 64). *Natpise i*

likovne prikaze na velebitskim mirilima razmatra Mirjana Trošelj. Jednostavni i jezično stilizirani izričaj obilježje je epigrafije ovih spomenika dok u likovnim prikazima nalazimo bogatstvo motiva. Uz križ, kao temeljni ikonografski motiv, prepoznamo i antropomorfne prikaze te astralne simbole. Prežici astralnog kulta na Velebitu, osim na uzglavnicama mirila donedavno su se ogledali i u životnim običajima ovdašnjeg stanovništva. Prema predaji, pokojnik na mirilu gleda prema suncu te se posljednji put od njega oprašta (TROŠELJ 2009: 81.).

U analizu mirila s nalazišta Rastovci i Kruščica – Korita uključio se i Mario Šlaus čime je po prvi put sudjelovao u razmatranju određene problematike bez konkretnog rada s ljudskim osteološkim ostacima s analiziranih nalazišta. U članku *Dimenzije tijela ili veličina duša: fizikalno antropološka analiza problema mirila temeljena na analizi visina* autor pobliže iznosi metodologiju kojom se služio u izračunu prosječne visine populacije s nalazišta Rastovci i Kruščica-Korita i njene usporedbe s drugim novovjekovnim populacijama s područja Hrvatske kao i današnjom suvremenom populacijom. Dobiveni rezultati naveli su autora na pretpostavku da su mirila »označavala nešto drugo, a ne duljinu tijela pokojnika« (ŠLAUS 2009: 104).

Arheološku topografiju Tribnja donosi Radomir Jurić nudeći detaljan uvid u rekognosciranje, bilježenje i istraživanje arheoloških nalazišta na području velebitskog Podgorja. Na ovom je prostoru zabilježeno petnaestak nalazišta iz prapovijesnog, rimskog i srednjovjekovnog razdoblja. Njihov najveći broj iz prapovijesnog je razdoblja kojem, osim gradina, pripadaju i kamene gomile s ostacima grobova, iz nekog razloga često smještene upravo u blizini novovjekovnih mirila.

Osim kataloga s detaljnim opisima mirila s lokaliteta Kruščice i Korita, Andrej Pleterški u knjizi potpisuje još dva priloga. Isti autor posvetio se i kronološkom određivanju mirila na navedenim nalazištima te uspostavljanju njihovih stratigrafskih odnosa. Analiza različitih elemenata poput položaja, dimenzija i način gradnje, označavanja uklesanim znakovima i

dr. pomaže u određivanju vremena gradnje svakog pojedinog mirila te glavnih značajki razmatranih nalazišta. Kruščice i Korita pokazuju sličan vremenski raspon, od kraja 17. do druge polovice 20. st., a promjene u gradnji mirila ili njenoj učestalosti mogu se tumačiti promjenom rituala ili ekonomske moći lokalnog stanovništva te socijalnim, političkim i društvenim promjenama koje nastaju uslijed Prvoga i Drugoga svjetskog rata.

Pleterški također razmatra organizaciju i orijentaciju mirila u prostoru na nalazištima Kruščice i Korita. U članku *Prostor, običaji in spremembe na mirilih Kruščice in Korit* posebnu pažnju posvećuje i enigmatičnim natpisima na uzglavnicama najstarijeg i najmlađeg mirila s Kruščica. Na natpisima osim brojeva, inicijala i osobnog imena prepoznamo i simbole »stare vjere«, a u dimenzijama mirila naziru se starije mjerne jedinice kao i posebne magične formule. Ne bi nas iznenadilo da natpisi na ovim uzglavnicama svjedoče o inicijalnim ritualima mirila i/ili o osobi koja ih je provodila.

Monografija koja je pred nama svjedoči, kako o uspješnoj akademskoj suradnji istraživača iz dvije znanstvene zajednice posvećenih izučavanju istoga fenomena, tako i o rezultatima koje donosi dijalog različitih srodnih disciplina. Objavljeni autorski radovi vrijedan su doprinos znanju o ovim velebitskim spomenicima kojima je ovom monografijom pružena, već odavno zaslužena, pažnja. Prilozi su popraćeni bogatim likovnim sadržajem te sažecima na engleskom jeziku.

Bilo da ih promatramo kao spomenike postmortalnih ritualnih praksi, umjetnička djela tradicijske kulture, svjedoke kulturne povijesti ili kao simbolična mjesta povratka pokojnikove duše, pa čak i kao granice između svjetova – svijeta živih i svijeta mrtvih, mirila su uvijek još nešto više od navedenog. Monografija *Mirila: kulturni fenomen* započinje otkrivanje različitih dijelova njihove priče.

Maja PASARIĆ
Institut za etnologiju i folkloristiku
Šubićeva 42, 10 000 Zagreb
maja@ief.hr